

2. Генденштейн Л. Е. Фізика, 9 кл.: Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. — Х.: Гімназія, 2009. — 240 с.
3. Головка М. В. Фізика: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / М. В. Головка, Л. В. Непорожня, В. С. Коваль, Ю. С. Мельник. — Київ: Видавничий дім «Сам», 2017. — 322 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с. С. 210–211.
5. Педагогічний словник / За ред. дійсн. члена АПН України Ярмаченка М. Д. — К.: Педагогічна думка, 2001. — 516 с. С. 155.
6. Сиротюк В. Д. Фізика: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / В. Д. Сиротюк. — Київ: Генеза, 2017. — 248 с.
7. Фізика: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / [В. Г. Бар'яхтар, С. О. Довгий, Ф. Я. Божинова, О. О. Кірюхіна]; за ред. В. Г. Бар'яхтара, С. О. Довгого. — Харків: Вид-во «Ранок», 2017. — 272 с.

Гупан Нестор Миколайович,

*доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ШКІЛЬНОМУ ПІДРУЧНИКОТВОРЕННІ ОСТАННІХ ДЕСЯТИЛІТЬ

В умовах переходу української освіти до особистісно орієнтованого навчання зміцнилась орієнтація навчально-виховного процесу на розвиток індивідуальності дитини при одночасному вихованні у неї поваги до унікальності інших людей. Сьогодні вже очевидними є вимоги, що висуває суспільство до випускника школи другого десятиріччя ХХІ ст. Це: вміти опрацювати інформацію різних джерел; самостійно набувати знань та застосовувати їх на практиці; аналізувати, узагальнювати, аргументувати; критично мислити і знаходити шляхи вирішення проблем; бути контактним в різних соціальних групах; адаптуватися в життєвих ситуаціях.

Відповідно змінюється і роль школи, навчання. Одним з головних її завдань стає створення умов для формування розвиненої особистості. Серед них: залучення школярів до пізнавального процесу з постійним випробуванням інтелектуальних можливостей, організація спільної

роботи учнів і співпраці під час розв'язання завдань і проблем, коли разом із навчанням розвиваються відповідні комунікативні уміння, надання вільного доступу до різноманітної інформації для формування незалежної, критичної аргументованої точки зору щодо тієї чи іншої проблеми, можливість її всебічного дослідження, вибору і оцінки шляхів розв'язання.

Реалізація особистісно орієнтованої освіти можлива лише за умов диференційованого навчання школярів, яке педагоги розуміють як доступність і результативність навчання для всіх учнів і для кожного з них окремо. Диференціація означає здійснення широкого спектру навчально-організаційних заходів, за допомогою яких робиться спроба задовольнити, з одного боку, інтереси учнів до наук, що розвиваються швидкими темпами, а з іншого — потреби суспільства. Вона виконує дві основні функції: служить розкриттю індивідуальності учнів і підвищує якість освіти, а отже забезпечує подальший розвиток суспільства.

У зв'язку з тим проблема диференціації навчання знаходиться в центрі уваги педагогічних колективів, з її рішенням пов'язуються оновлення і розвиток школи, подолання застарілих методів навчання і виховання, розвиток індивідуальності дітей на началах гуманізації і демократизації.

Проблему диференціації навчання актуалізує інтеграція України у світову спільноту, де ця модель поширена. Проте механістичне перенесення західних варіантів диференціації в нашу дійсність не є продуктивним. Тому українські освітяни шукають свої, вітчизняні шляхи і засоби оновлення освіти на шляхах диференціації. Дослідники розрізняють два основних види диференціації навчання. Перший — рівнева чи внутрішня — проявляється у тім, що, навчаючись в одному класі, за одними програмами і підручниками, учні можуть засвоювати матеріал на різних рівнях. Досягнення учнем рівня обов'язкової підготовки свідчить про виконання ним мінімальних вимог до засвоєння навчального змісту та можливість переходу на більш високі рівні оволодіння матеріалом. Другий вид диференціації — це диференціація за змістом освіти. Вона передбачає навчання різних груп школярів за окремими програмами, що відрізняються глибиною вивчення матеріалу, обсягом відомостей та ін. Цей вид диференціації вчені називають профільною чи зовнішньою диференціацією.

Диференційоване навчання як першого, так і другого видів, реалізується, зокрема, за допомогою відповідних навчально-методичних комплексів

сів, чільне місце в яких належить підручнику. Теоретичний аналіз питань підручникотворення свідчить, що шкільний підручник здатен виконувати функцію диференціації навчання школярів лише за умови спеціальної побудови і відбору навчального змісту, структури і методичного апарату підручника, які орієнтовані на виконання цього завдання.

Вирішення проблеми диференціації навчання за допомогою підручника описується в літературі у двох пов'язаних між собою напрямках. Перший передбачає забезпечення диференціації засобами підручника, що дозволяє групам учнів вчитися успішно за єдиними програмами, але на різних рівнях.

Другий напрям пов'язаний із забезпеченням диференціації через підручник, цілком орієнтований на особливі групи учнів, що безпосередньо враховує їх суттєві ознаки спільності (підручники для спецшкіл, для профільних класів, корекційні та ін.).

У рамках першого напрямку доцільно створення паралельних підручників під одну і ту програму. Теоретична концепція засвоєння матеріалу учнями впливає на формування структури і методичне оформлення підручника. В ньому визначається не лише діяльність учня, але і діяльність учителя. Підручники, написані під одну програму, відрізнятимуться один від одного закладеним в них авторським уявленням про процес навчання визначеного предмету, способами представлення такого уявлення через усі компоненти підручника. Завдяки цим відмінностям вони впливатимуть на характер організованого на їх основі навчання, змінюючи вигляд самого уроку в кожного учителя у різних класних колективах.

У рамках другого напрямку диференціації навчання за допомогою підручника, доцільні книги під різні програми.

Усі елементи підручника, що спрямовуються на пізнавальну діяльність учнів, можуть виступати засобами диференціації навчання, оскільки саме пізнавальна діяльність, її об'єм і характер повинні відповідати можливостям учнів і потребам засвоєння ними необхідного змісту.

У підручнику навчальний матеріал варіюється за складністю, рівнем проблемності, за можливостями змістової трансформації. Окрім того варіюється авторський текст, методичні поради, завдання, запитання та інші складові підручника. Тексти — за способом та повнотою викладу, завдання — за кількістю, об'ємом та характером дій учнів в цих умовах тощо. Основний навчальний матеріал обов'язково виділяється автором, або як окрема складова, поруч з іншими елементами, або як самостійна

частина підручника на тлі її інших складників. Завдання вибудовуються блоками і пропонуються як різнорівневі: від простих — до складних.

Незважаючи на однозначність способів і засобів диференціації в самих шкільних навчальних книгах, типологічні особливості різних предметів, що визначають структуру підручників у цілому, повинні позначитися і на побудові в них диференційованих варіантів подання матеріалу. Як зауважувалось вище, зовнішня диференціація завжди обумовлена потребами цільової групи учнів, яким призначений підручник. На нашу думку, така диференціація у більшості випадків відбувалась у вітчизняному підручникотворенні досліджуваного періоду за такими напрямками:

- за національними (мовними, регіональними) ознаками;
- за пізнавальними нахилами і уподобаннями дітей (гуманітарний, природничий та ін. напрями навчання, рівень стандарту чи поглиблений);
- за рівнем пізнавальних можливостей учнів (обдаровані діти чи діти з особливими потребами);
- за віком дітей (початкова чи середня школа).

Створення підручника, що задовольняє потреби однієї з названих чи інших категорій, потребує використання у ньому спеціальних засобів диференціації: інформації, що важлива саме для цієї групи, специфічної мови та термінології, додаткових спеціально відібраних відомостей, запитань і завдань. Внутрішня диференціація зазвичай представлена у підручнику різними видами тексту та позатекстових компонентів, які дозволяють вчителю організувати одночасне навчання дітей різного рівня навченості та пізнавальних можливостей на одному уроці в одному класі. Визначення, аналіз й оцінка саме цих елементів є основою для нашого опрацювання масиву доступних джерел за темою дослідження.

Навчальна книга знаходиться під трансформаційним впливом інших елементів освітньої системи і відповідно впливає на них. Підручник як носій змісту освіти і методики навчання відповідного предмету змінюється в залежності від конкретних історичних умов. Трансформується розуміння його функцій і ролі у навчанні, зокрема відображаючи й процеси зовнішньої й внутрішньої диференціації, що утвердилися у вітчизняній освіті.